

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЛЬВІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА

СТЕФАНИШИН ЮЛІЯ МИРОНІВНА

УДК 811.162.1'373.7

ФРАЗЕОЛОГІЧНІ ІННОВАЦІЇ В СУЧАСНІЙ ПОЛЬСЬКІЙ ПРОЗІ

Спеціальність 10.02.03 – слов'янські мови

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

Львів – 2016

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано на кафедрі польської філології Львівського національного університету імені Івана Франка Міністерства освіти і науки України

Науковий керівник: кандидат філологічних наук, професор
Кравчук Алла Миколаївна,
Львівський національний університет
імені Івана Франка,
завідувач кафедри польської філології

Офіційні опоненти: доктор філологічних наук, професор
Войцева Олена Андріївна,
Одеський національний університет
імені І. І. Мечникова,
завідувач кафедри загального та слов'янського
мовознавства

кандидат філологічних наук, доцент
Дем'яненко Наталія Борисівна,
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка,
доцент кафедри полоністики

Захист відбудеться “12” жовтня 2016 року о 10 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 35.051.23 Львівського національного університету імені Івана Франка за адресою: 79000, м. Львів, вул. Університетська, 1, ауд. 312.

З дисертацією можна ознайомитися в науковій бібліотеці Львівського національного університету імені Івана Франка за адресою: м. Львів, вул. М. Драгоманова, 5.

Автореферат розіслано “__” вересня 2016 року.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради
кандидат філологічних наук, доцент

У. Б. Добосевич

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Динамічність мови зумовлена функціонуванням і взаємодією в ній традиційних, нормативних знаків і нетрадиційних, інноваційних одиниць. Реалізуючись у мовленні, мовний знак отримує своєрідний “карт-бланш” на втілення всіх своїх потенцій, зокрема на вихід за межі норми, зміну форми та змісту, збільшення діапазону системних можливостей і стилістичних функцій. Фразеологічні одиниці (далі – ФО), з огляду на образність і семантичну бінарність, чи не найбільш промовисто засвідчують умовність загальноприйнятих мовних норм. Вивченням передумов і наслідків неконвенційного вживання стійких словосполучень, з’ясуванням мовленнєвого потенціалу ФО зі зміненою формою / семантикою / контекстом активно займаються мовознавці в межах актуального комунікативно-прагматичного напрямку лінгвістики. Досліджуючи чинники, що визначають вибір фразеологізмів у процесі організації висловлювання, та мотиви або причини недотримання мовцем усталеної конвенції в послуговуванні ними, науковці звертають увагу на найрізноманітніші комунікативні простори – сфери функціонування ФО. Аспекти нетрадиційної реалізації стійких словосполучень у художній прозі, поезії, публіцистиці на базі різних мов вивчали, зокрема, мовознавці А. Пайдзінська, С. Бомба, Я. Ліберек, Г. Дзямська-Ленарт, Й. Ігнатович-Сковронська, М.А. Алексеєнко, Г. Майковська, А. Кригер-Лончковська, А. Ліца, Ю.М. Стефанишин (польська мова), В.Д. Ужченко, І.С. Гнатюк і В.М. Білоноженко, Л.Г. Скрипник, Л.Г. Авксентьєв, Ж.В. Колоїз, Л.Ф. Щербачук, О.Г. Важеніна, Л.В. Давиденко, О.А. Сербенська, А.М. Григоращ, В.А. Папіш (українська мова), М.А. Алексеєнко, Х. Вальтер, М.М. Шанський, Н.Л. Шадрін, І.Ю. Третьякова, В. Подгурська, І.А. Єременко, А.М. Мелерович, В.М. Мокієнко, Д.П. Вовчок, К. Дембська, Н.Г. Бабенко, А.М. Бакіна, О.В. Бойко (російська мова), Н.С. Хороз (хорватська мова), О.В. Кунін, Л.І. Ройзензон, С.І. Вяльцева, А.Ч. Начисчионе, М.Л. Шадрін, С.О. Гурбанська (англійська мова), Х. Вальтер, Я.А. Баран, С.Б. Пташник (німецька мова), Т.В. Цимбалюк (іспанська мова) та ін. Функціонування окремих пластів фразеології сучасної польської мови, зокрема в аспекті відповідності ФО фразеологічній нормі, досліджували (на базі Національного корпусу польської мови) Ю.І. Сагата, О.Г. Лозинська, Х.М. Ніколайчук.

Наукова активність довкола питань перетворення традиційних фразеологізмів свідчить про невичерпаність проблематики. Незважаючи на інтенсивні дослідження, ані в українському, ані в польському мовознавстві немає комплексних праць, присвячених функціонуванню фразеологічних перетворень різних типів у сучасній польській художній прозі. **Актуальність дослідження** обґрунтовуємо комунікативно-прагматичною спрямованістю сучасної лінгвістики і необхідністю (у зв’язку з динамічним розвитком мови на сучасному етапі) продовжувати роботу з розкриття потенціалу перетворених фразеологізмів у художньому тексті, адже використання сучасного прозового тексту як бази для дослідження таких ФО може виявити нові, досі не вивчені факти, закономірності, перспективи функціонально-семантичної та стилістичної контекстної реалізації фразеологізмів.

Зв’язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконано на кафедрі польської філології Львівського національного університету імені

Івана Франка, вона пов'язана з науково-дослідницькою темою кафедри „Актуальні проблеми польської філології в Україні: дослідницька проблематика і методика викладання” (номер державної реєстрації 0115U003727). Тему дисертації затверджено на засіданні бюро Наукової ради „Закономірності розвитку мов і практика мовної діяльності” НАН України, протокол № 4 від 20 жовтня 2010 р.

Мета роботи – дослідити структурно-семантичні та функціонально-прагматичні особливості фразеологічних перетворень – інновацій – у текстах сучасної польської художньої прози.

Досягнення мети передбачає виконання таких завдань:

- 1) з'ясувати типи перетворювальних прийомів, що лежать в основі фразеологічних інновацій зі зміною структури ФО у текстах сучасної польської прози;
- 2) окреслити механізми виникнення фразеологічних інновацій без зміни структури ФО;
- 3) установити характер і ступінь впливу зміни структури і / або контексту ФО на значення фразеологізму на кожному з його трьох рівнів – сигніфікативному, денотативному, конотативному;
- 4) визначити функції фразеологічних інновацій;
- 5) з'ясувати прагматичний потенціал перетворених ФО у художньому тексті;
- 6) дати кількісну і якісну характеристику, а також виявити домінантні типи фразеологічних інновацій у текстах кожного автора.

Об'єктом дослідження є фразеологічні інновації, виявлені в текстах сучасної польської художньої прози: 1) ФО, що не відповідають фразеологічній нормі польської мови через зміни у формальній структурі; 2) ФО, що не відповідають фразеологічній нормі сучасної польської мови через зміни в контекстному оточенні.

Вибір терміна „фразеологічна інновація” на окреслення об'єкта дослідження відповідає полоністичній традиції вивчення фразеологічних перетворень. Цей термін, на відміну від інших, відображає максимально широкий та об'єктивний (фразеотекстоцентричний) підхід до обсягу об'єкта дослідження, охоплюючи випадки як свідомого, цілеспрямованого, так і – ймовірно – несвідомого, випадкового порушення фразеологічної норми польської мови, тобто одиниці з яскраво вираженим функціонально-прагматичним потенціалом і новотвори, що можуть виникати в результаті мовної недбалості чи незнання канону. Такий підхід є запорукою забезпечення комплексності дослідження змінених у контексті художнього твору фразеологізмів шляхом опису їх як з позиції мовної норми, так і з позиції тексту.

Предметом дослідження є структура, семантика, функції і прагматичний потенціал фразеологічних інновацій у художньому тексті.

Джерельною базою дисертації є тексти 36 прозових творів 10 сучасних польських письменників: Й. Фабіцької („Szalone życie Rudolfa”, „Świńskim truchtem”, „Seks i inne przykrości”, „Tango ortodonto”, „Idę w tango”), І. Сови („Cierpkość wiśni”, „Smak świeżych malin”, „Herbatniki z jagodami”, „Zielone jabłuszko”, „10 minut od centrum”), Д. Нощинської („Blondynka moralnego niepokoju”, „Hormon nieszczęścia”), Д. Стец („Kobieca intuicja”, „Mężczyzna do towarzysztwa”, „Bingo”), Д. Масловської („Wojna polsko-ruska pod flagą biało-czerwoną”, „Paw królowej”), І. Карповича („Niehalo”, „Cud”,

„Nowy Kwiat Cesarza”, „Gesty”), С. Схути („Zwał”, „Cukier w normie”, „Ruchy”), Т. Пйонтека („Heroina”, „Przypadek Justyny”, „Nionio”, „Dobry Pan”, „Błogosławiony wiek”), Д. Одії („Ulica”, „Tartak”, „Szklana huta”, „Niech to nie będzie sen”), М. Нагача („Osiem cztery”, „Bombel”, „Bocian i Lola”), сукупно – 7571 сторінка тексту. Серед авторів є як визнані, так і менш відомі прозаїки (письменники та письменниці), однак усі ці тексти, що виходили друком протягом першого десятиліття ХХІ сторіччя (2000–2010 рр.), кількісно і якісно репрезентативні щодо фразеовживання та фразеоперетворення, містять прийоми мовної гри.

Факт відхилення ФО від норми встановлюємо за допомогою таких лексикографічних джерел, як „Фразеологічний словник польської мови” С. Скорупки, „Фразеологічний словник сучасної польської мови” за редакцією С. Бомби і Я. Ліберека, „Великий фразеологічний словник польської мови” за редакцією П. Мюльднера-Нецковського, „Великий фразеологічний словник PWN з прислів'ями” за редакцією А. Клосінської, Е. Соболь, А. Станкевич, „Фразеологічний словник PWN” за редакцією А. Клосінської, фразеологічний словник польської мови „У кількох словах” К. Мосьолек-Клосінської та А. Цесельської, „Нова книга прислів'їв та приказок” за редакцією Ю. Кшижановського, „Словник польської мови” за редакцією В. Дорошевського, „Інший словник польської мови PWN” за редакцією М. Банька, „Універсальний словник польської мови” за редакцією С. Дубіша.

Матеріал дослідження становлять 4933 випадки фразеовживання, серед яких – 902 фразеологічні інновації, що їх проаналізовано в аспекті застосування прийомів трансформації структури або контекстного оточення ФО.

Методи і прийоми дослідження. При формуванні реєстру фразеологічних інновацій використано прийом вибірки. Для інтерпретації мовних явищ, інвентаризації та типологізації фразеологічних інновацій, пояснення особливостей їхньої будови і функціонування в сучасному польському художньому тексті застосовано описовий метод; для дослідження елементів аналітичної семантичної структури фразеологізмів – структурно-семантичний аналіз, для зіставлення нормативних ФО і фразеологічних інновацій – зіставний метод. Для виявлення відхилень у схемах лексико-семантичної сполучуваності ФО та семантичних відхилень фразеологізмів при інкорпорації в нетиповий максимальний контекст використано контекстно-семантичний аналіз. До математичного методу, а саме прийому кількісних підрахунків вдаємося для з'ясування кількісного співвідношення між групами фразеологічних інновацій різних типів у досліджуваній прозі загалом і творах кожного письменника зокрема.

Наукова новизна дослідження. У дисертації вперше проведено комплексний аналіз способів інноваційного вживання фразеологізмів у текстах сучасної польської прози, показано найпродуктивніші прийоми трансформації структури і контексту ФО, які частково відображають основні тенденції розвитку та процесу оновлення фразеологічного складу сучасної польської мови, вироблено типологію фразеологічних інновацій на потреби власного дослідження художніх текстів, запропоновано терміни на позначення інноваційних прийомів, які ще не були об'єктом вивчення (зокрема, підтипів фразеологічної перифрази і розгорнутої метафори), визначено три ступені інноваційності ФО для диференціації фразеологізмів-відхилень від норми за критерієм зміни значення ФО внаслідок перетворення її форми і / або контексту.

Наукову новизну дослідження розкрито в **положеннях**, які винесено на захист:

1. Багатокомпонентний склад, семантична двоплановість, образність та експресивність фразеологічного знака зумовлюють той факт, що до більшості фразеологізмів потенційно можна застосувати прийом (чи кілька прийомів) перетворення структури і / або контекстного оточення, в результаті чого виникає фразеологічна інновація.

2. Відповідність ФО фразеологічній нормі сучасної польської мови передбачає дотримання основних принципів фразеологічної нормативності, зокрема принципу незмінності формальної і семантичної структури ФО, стабільності лексико-семантичного оточення, семантичної і стилістичної гармонізації ФО з контекстом.

3. Критерієм розмежування фразеологічного варіанта і фразеологічної інновації є факт фіксації ФО в авторитетних джерелах кодифікації – фразеологічних та загальних словниках польської мови: фразеологічні варіанти зафіксовані в них, а інновації – ні.

4. Аналітичність фразеологічного значення засвідчують три аспекти семантичної структури ФО – сигніфікативний, денотативний і конотативний, урахування яких обов'язкове під час аналізу характеру і ступеня перетворень ФО в текстах.

5. Найчастішими прийомами перетворення ФО в художніх текстах є поширення складу фразеологізму і субституція компонента, що, здебільшого, зумовлені потребою конкретизувати, посилити значення ФО або освіжити затертий фразеологічний образ.

6. Ступінь семантичного віддалення фразеологічних інновацій від ФО-інваріантів коливається у досліджуваних текстах від нульового до другого. Значна кількісна перевага інновацій першого ступеня пов'язана з тим, що перетворення ФО зазвичай супроводжують модифікації семного наповнення значеннєвої структури ФО при незмінній архисемі.

7. Поява фразеологічних інновацій у текстах художньої прози здебільшого детермінована авторськими інтенціями, намаганням максимально використати потенціал мовного знака, щоб забезпечити точність, лаконічність, відповідне емоційно-експресивне забарвлення висловлювання, актуалізувати, осучаснити текст чи полегшити його сприйняття, сфокусувати увагу читача, створити ефект несподіванки, „завуалювати” текст з метою мовної гри з читачем.

Теоретичне значення праці. Результати комплексного порівняльного аналізу польських і східнослов'янських мовознавчих концепцій з теорії фразеологічної інновації та типологію інноваційних ФО, яку ми запропонували в дисертації, можна використовувати в подальшому вивченні проблеми функціонування фразеологізмів зі зміненою формою і / або семантикою. Результати праці можуть бути придатні в дослідженні тенденцій розвитку фразеологічного складу сучасної польської мови, з'ясуванні закономірностей функціонування, ролі і потенціалу фразеологічної складової в мові сучасного польського прозового тексту та ідіостилі письменника.

Практичне значення праці полягає в тому, що теоретичні положення і фактичний матеріал дисертації можна використати у процесі викладання студентам-полоністам низки навчальних курсів і спецкурсів: „Лексикологія та лексикографія сучасної польської мови”, „Стилістика сучасної польської мови”, „Культура сучасної польської мови”, „Актуальні проблеми польського мовознавства”, „Фразеологія сучасної польської мови”, „Основні тенденції розвитку сучасної польської мови”, „Зіставна лексикологія польської та української мов”, „Зіставна фразеологія польської

та української мов”, а також для створення підручників і посібників із цих навчальних дисциплін. Фактичний матеріал праці можна використати для створення сучасного реєстру інноваційних уживань польських ФО, укладання польсько-українського та українсько-польського фразеологічних словників, словників індивідуально-авторських фразеологізмів, словників ідіостилів сучасних польських письменників, словників уживання фразеологізмів у текстах різних стилів і жанрів.

Особистий внесок здобувача. Результати дисертації одержано самостійно. Усі статті написано одноосібно.

Апробація результатів дисертації. Дисертацію обговорено на розширеному засіданні кафедри польської філології Львівського національного університету імені Івана Франка (протокол № 12 від 4 квітня 2016 р.). Окремі положення дисертації апробовано на 30 наукових конференціях (7 із них за кордоном, зокрема 2 Світові конгреси полоністики):

– всеукраїнських і міжнародних конференціях: восьми міжнародних славістичних колоквиумах (Львів, 2006–2012, 2016 рр.), Міжнародній славістичній конференції, присвяченій 10 річниці викладання хорватської мови у Львівському національному університеті імені Івана Франка (Львів, 2006 р.), двох (III і IV) Світових конгресах полоністики (Познань (Польща), 2006 р., Краків (Польща), 2008 р.), Всеукраїнській науковій конференції „Іван Ковалик і сучасне мовознавство”, присвяченій 100-річчю від дня народження доктора філологічних наук, професора І. Ковалика (Івано-Франківськ, 2007 р.), VII Міжнародній конференції Товариства „Брістоль” польських і закордонних вчителів польської культури та польської мови як іноземної (Краків (Польща), 2007 р.), Міжнародній науково-практичній конференції „Європейський вимір української полоністики” (Київ, 2007 р.), двох (II і III) міжнародних наукових конференціях „Тексти і підтексти у викладанні польської мови як іноземної” (Лодзь (Польща), 2008, 2010 рр.), Міжнародній конференції „Мова як іноземна: проблеми сертифікації за європейськими стандартами” (Львів, 2009 р.), IX Міжнародних славістичних читаннях пам’яті академіка Леоніда Булаховського (Київ, 2009 р.), II Міжнародній науково-практичній конференції „Актуальні проблеми фразеології” (Сімферополь, 2009 р.), Міжнародній конференції „Ідентичність на межі культур” (Вільнюс (Литва), 2009 р.);

– семи щорічних звітних конференціях філологічного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка (Львів, 2007–2012, 2016 рр.);

– трьох наукових семінарах кафедри польської філології Львівського національного університету імені Івана Франка (Львів, 2007–2009 рр.).

Основні положення дисертації розкрито в 17 наукових публікаціях, зокрема у 15 статтях, 8 із яких опубліковано у фахових українських виданнях, 7 – в іноземних виданнях, та 2 тезах.

Структура й обсяг праці. Дисертація загальним обсягом 251 сторінка складається з переліку умовних скорочень, вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел (364 найменування), додатків, які унаочнюють результати дослідження (список використаних джерел і додатки займають 71 сторінку).

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У вступі обґрунтовано вибір теми дисертації, її актуальність, наукову новизну, сформульовано мету і завдання праці, окреслено її теоретичну і практичну цінність, зазначено об'єкт і предмет дослідження, описано матеріал і джерельну базу, методи і прийоми дослідження. Подано перелік конференцій, на яких були апробовані основні положення дисертації.

У першому розділі „**Теоретичні і методологічні засади дослідження фразеологічних інновацій у художньому тексті**” окреслено основні аспекти дослідження явища перетворення ФО з урахуванням концепцій польських, українських і російських мовознавців щодо питань фразеологічної норми, варіантності, семантики й інноваційності; описано методологію і методикку дослідження.

Фразеологізм потрактовано як семантично неподільне сполучення не менш ніж двох повнозначних слів, що характеризується відтворюваністю в процесі мовлення, відносною стійкістю, образністю й експресивністю. Прийнято проміжну позицію між широким і вузьким розумінням фразеології, що передбачає опис усіх стійких надслівних конструкцій із повністю або частково переосмисленим значенням, зокрема й прислів'їв.

Фразеологічне значення – складне аналітичне ціле, сформоване в результаті метафоричного переосмислення повного або часткового компонентного складу словосполучення, та покликане не тільки називати об'єкти позамовної дійсності, а й оцінювати їх. Аналітичність фразеологічного значення виявляється у його трьох аспектах – сигніфікативному, денотативному і конотативному, врахування яких неодмінне при аналізі характеру і ступеня перетворення ФО у текстах. Складність і неоднорідність елементів фразеологічної семантики виливається в потребу їх ієрархізації з виділенням основних (архисем) і другорядних складових.

Фразеологічні варіанти – лексико-граматичні різновиди ФО, в яких допустимою є заміна граматичної форми компонента або синонімічна заміна самого компонента, за умови, що такі видозміни є в межах фразеологічної норми сучасної польської мови і зафіксовані в лексикографічних джерелах.

Фразеологічною інновацією, опираючись на досвід головно польської фразеологічної школи, названо кожне перетворення фразеологізму, при якому у формальній структурі, семантиці чи контекстному оточенні ФО помітні будь-які відхилення від сучасної польської фразеологічної норми, що прописана в джерелах кодифікації.

Методологічні засади дослідження виявляються у низці основоположних переконань. Мову потрактовано як динамічну структуру, що змінюється не тільки протягом довгого періоду функціонування (в діахронії), а й у поточний момент (у синхронії). Динамічність мови в синхронії у сфері фразеології виявляється у змінності фразеологізму – появи в мовленні, поряд із нормативними ФО, інноваційних одиниць. Системно-структурний характер фразеології дає змогу встановити парадигматичні та синтагматичні зв'язки її одиниць і виявити особливості прояву цих зв'язків у процесі інноваційного фразеотворення. Описуючи процеси перетворення ФО, беремо до уваги також явища взаємодії одиниць різних рівнів мовної системи, передусім – фразеологізмів і лексем, фразеологізмів і словосполучень. З огляду на те, що

фразеологічні інновації є фактом мовлення (саме в процесі мовленнєвої реалізації ФО відбуваються трансформації формальної і семантичної структури фразеологізму), природними є функціональний і комунікативний підходи до вивчення цього явища. Поява інноваційних ФО має яскраво виражену прагматичну скерованість: доцільність зміни нормативного фразеологізму детермінована мовцем, який по-різному послуговується мовою залежно від комунікативної ситуації, мети спілкування, виявляє здібності лінгвокреативного мислення, творчого використання мовних одиниць, зокрема фразеологізмів.

Методичні засади дослідження фразеологічних інновацій у текстах сучасної польської прози розкрито в межах таких етапів аналізу, як: 1) вибір художніх текстів; 2) формування реєстру фразеологічних інновацій; 3) праця з лексикографічними джерелами; 4) типологізація й опрацювання фразеологічного матеріалу; 5) кількісна і якісна характеристика реєстрів фразеологічних інновацій, виявлених у текстах письменників.

У другому розділі „Інновації зі зміною структури фразеологізму в текстах сучасної польської прози” з’ясовано типи, функції і прагматичні ефекти перетворень ФО, в яких порушення фразеологічної норми відбувається на рівні форми фразеологізму, його компонентного складу, і – як наслідок (хоч і не завжди) – на рівні значення ФО. Зміни у структурі фразеологізмів здебільшого відбуваються шляхом поширення компонентного складу ФО, заміни компонента (компонентів) ФО, фразеологічної деривації, фразеологічної перифрази, фразеологічної контамінації.

Поширенням компонентного складу ФО названо такі випадки зміни структури фразеологізму, коли в його межах з’являються слова (поширювачі), що вступають у семантичні і граматичні зв’язки з компонентами ФО, а не фразеологізмом загалом. При аналізі прикладів поширення компонентного складу ФО взято до уваги якісні характеристики поширювача, його позицію у структурі фразеологізму, ступінь синтаксичного ускладнення ФО. **Заміна компонента** ФО передбачає появу на місці традиційного компонента інноваційного заміника – субститута. Денотатами і конотатами, якими нововведені поширювачі та субститути зазвичай збагачують значення ФО, не змінюють її смислового стрижня – архисеми. Основним критерієм типологізації фразеологічних перетворень із додаванням компонента та інновацій із заміною компонента є призначення нововведеного елемента у складі інновації. З’ясовано, що субститути і поширювачі часто виконують схожі функції, серед одних і других, зокрема, виділено:

1) **конкретизатори**, які уточнюють деталі, ознаки і властивості дії, процесу, стану, що позначені фразеологізмом: *Racje dobrego smaku rozkładały się po obu stronach. Trudno dzisiaj wyrokować, na którą stronę przechyliła się estetyczna szala, kto miał większą rację, kto mniejszą.* Конкретизація семи „перевага” значеннєвої структури ФО *szala przechyliła się na którąś stronę* „хтось здобув перевагу, отримав шанс на перемогу” денотативною семою „естетична” відбулася шляхом приєднання до іменного компонента *szala* „шалька” відповідного атрибутивного поширювача; *Muszę ci zrobić zdjęcie – powiedziała kiedyś Ewka. – Ty z kubkiem kefiru w dłoni. Włosy na wszystkie strony, bezmyślne spojrzenie i ta cisza w powietrzu. Zatykuję je „Nazajutrz” i powieszę ci nad łóżkiem, może rzadziej będziesz zaglądać do kufła, por. zaglądać do*

kieliszka, butelki „регулярно вживати алкоголь”. Шляхом заміни компонента *kieliszek* „чарка” (або його варіанта *butelka* „пляшка”) на *kufel* „кухоль” (опукла посудина, зазвичай із товстого скла, яку використовують для вживання пива) конкретизовано сему „алкоголь” семантичної структури вихідного фразеологізму: інновація *zaglądać do kufła* набуває денотативного значення „регулярно вживати пиво”.

2) інтенсифікатори, які сприяють посиленню інтенсивності прояву ознаки, стану чи перебігу процесу, позначеного фразеологізмом: *Moja pani doktor zaproponowała mi tymczasem jako rekompensatę darmowe piaskowanie. Zgodziłem się tylko dlatego, że Amerykanie mają kompletnego fiola na punkcie zębów*, пор. *mieć fiola* „бути психічно неврахуванням, дивакуватим, манакально залежним від чогось”. Атрибутивний поширювач *kompletny* збагачує семантичну структуру ФО підсилювальними семами: „цілком, повністю”, що вказують на максимальний ступінь вираження стану надмірного переймання білизною і здоров’ям зубів у денотативному значенні ФО; *Obsługa troi się i czworzy, by tak ważnym gościom, rozsiadającym się swobodnie w fotelach, miło się działo*, пор. *dwoić się i troić* „бути надзвичайно активним; докладати всіх зусиль, дуже старатися”. Квантитативні значення, закладені в семантиці дієслівних субститутивів, перевищують відповідні показники у значеннях традиційних компонентів, звідси – поява підсилювальної семи в семантичній структурі інновації *troić się i czworzyć*.

3) буквалізатори, які характеризують, доповнюють або коригують елементи фразеологічного образу, вступаючи в безпосередній семантичний зв’язок із компонентами ФО в їхньому прямому значенні. Використання буквалізаторів у межах ФО – один із прийомів мовної гри, каламбуру, який оживляє текст, вводить у нього елемент несподіванки, створює комічний ефект: *O obchodzeniu przepisów nie ma mowy. Kiedy wydaje mi się, że znalazłem jakiś wyłom w biurokratycznych murach i tym razem będą zmuszeni zaakceptować moje argumenty, wtedy nabierają wody, albo raczej piasku, w usta*, пор. *nabrać wody w usta* „перестати говорити, писати на якусь тему, замовкнути; мовчати”. Герой роману мандрує Східною Африкою, де панує тропічний, вкрай сухий клімат і переважають піщані пейзажі. Цей факт пояснює нетрадиційну форму ФО, у якій до іменного компонента *woda* „вода” автор додав сурядний поширювач *albo raczej piasku* „чи, радше, піску”, запропонувавши власну контекстно обґрунтовану версію компонентного складу ФО. Фразеологізм зберігає традиційний смисл, однак структурні зміни спричиняють актуалізацію прямого значення словосполучення „набрати води / піску в рот”; *Lokal okazał się bardzo europejski i bardzo luksusowy. Portier i te sprawy. Jabłkowa młodzież...*, пор. *bananowa młodzież* „розбещена надмірним достатком молодь, що веде безтурботний стиль життя, користуючись соціальним статусом і матеріальним становищем своїх батьків”. Заміна атрибутивного компонента *bananowa* „бананова” субститутом *jabłkowa* „яблучна” обґрунтована контекстом: дія відбувається в Ефіопії, де банани – не рідкість, зате яблука – так. Трансформація, спричинивши часткове відродження прямого значення ФО, надала висловлюванню іронічного забарвлення.

4) експлікатори, які дублюють семи фразеологічного значення: – *Vo wiem, że warto. – Rzucił mi szybkie spojrzenie. I zaraz przeniósł je na otwartą puszkę*. До іменного компонента *spojrzenie* „погляд” нормативної ФО *rzucić spojrzenie na kogoś, coś* „глянути на когось швидко, мимохідь, поверхово” додано атрибутивний поширювач *szybkie*

„швидко”, який дублює сему традиційного фразеологічного значення; – *Nie tak, Miguel, nie tak – w ciemności rozległ się głos Chauvina. – Co się z tobą dzieje? Miguel nic nie odpowiedział. Potem syknął przez zęby: – Kiedy tak robisz, zabierasz mi dignidad*, пор. *powiedzieć przez zęby* „сказати щось повільно, тихо і, переважно, зі злістю, роблячи між словами характерні паузи”. Згідно з даними словника, *syknąć* означає „сказати щось крізь затиснені зуби, часто зі злістю”, тобто семантична структура субститута вже містить семи „крізь зуби”, „зі злістю” і його введення у структуру ФО замість нейтрального компонента *powiedzieć* спричиняє нашарування семантично однорідних елементів у межах фразеологічного значення. Доцільність уведення експлікаторів у склад ФО з погляду впливу на семантичну структуру фразеологізму – сумнівна. Однак, зважаючи на особливості дослідження фразеологічних інновацій на базі художнього тексту як опосередкованої форми комунікації, такі інновації можна виправдати з прагматичної точки зору: вони полегшують сприйняття тексту, допомагають авторові наголосити на основних сенсах висловлювання.

Окрім спільних функціональних типів, серед поширювачів і субститутів, що з’являються у структурі фразеологічних інновацій, виявлено й індивідуальні функціональні групи одиниць. У межах групи поширювачів виділено, зокрема, кваліфікатори ідіоматичності *przysłowiowy*, *metaforyczny*, які не впливають на значення вихідної ФО, але виконують прагматичну функцію – попереджають читача про ідіоматичність звороту, полегшуючи сприйняття тексту: *Magda natomiast z czystym sumieniem i równo przyciętymi paznokciami mogła przystąpić do pisania pamiętników patologicznych, co do zbytu których nie miała wątpliwości, na obecnym poziomie rozwoju społeczeństwa – sprzedadzą się. I to z przysłowiowym palcem w dupie!*, пор. *z palcem w dupie* „легко, без надмірних зусиль”. Своєю чергою, серед субститутів розглянуто два додаткові функціональні типи: експресиви, які спричиняють зміни семантичної структури ФО на рівні конотацій, тобто модифікують експресивне, оцінне чи стильове забарвлення ФО, даючи авторові можливість висловити своє ставлення до суб’єкта, якого стосується фразеологізм: *Postanowiłam pomodlić się po apelu za jego duszę, ale jakoś mi to umknęło. Klepałam więc na chybciaka wieczne odpoczynki w drodze do szkoły, co było o tyle trudne, że Zuzi nie zamykała się paszcza*, пор. *usta się komuś nie zamykają* „хтось безперервно говорить”. Заміна нейтрального іменного компонента *usta* „рот” пейоративним субститутом *paszcza* „паща” („обличчя або рот, слово розмовне і невічливе”) свідчить про негативну оцінку поведінки героїні твору; рефрешери, які хоч і не впливають на значення ФО і дещо загрожують надмірним розбудовуванням фразеологічної варіантності, проте освіжають, актуалізують затертий фразеологічний образ, виконуючи прагматичну функцію привертання уваги читача, зацікавлення його: *Kiedy wrócił, był biały jak amfetamina*, пор. *biały jak ściana, papier, płótno, kreda, chusta, śmierć* „хтось дуже блідий”.

Фразеологічна контамінація полягає у схрещенні двох семантично і / або формально близьких ФО чи двох цілком відмінних фразеологізмів, у результаті чого постає інновація-контамінат, яка, зазвичай, акумулює в собі семи вихідних ФО. Фразеологічні контамінати (в тих випадках, коли вони не є результатом незнання фразеологічного канону) сприяють конденсації висловлювання, точнішій передачі потрібних сенсів. Виділено: 1) контамінації ФО зі спільним семантичним компо-

НЕНТОМ: *Bo twoje wyjaśnienie dowodzi, jak niewiele ludzi potrafi wyznaczyć sobie w życiu cel. Żyją od jednego wydarzenia do drugiego. Płyną niczym kłody, pozwalając, by życie ciągnęło ich za nogę*, пор. *płynąć niczym kłoda* = *płynąć z prądem, z falą* „жити, поводитися згідно з загальноприйнятими стандартами, підпорядковуватися, підкорятися існуючим звичаям, нормам, поглядам тощо” + *leżeć jak kłoda* „лежати непорушно, важко, мертво” (значенням обох базових ФО притаманна сема „незмінність, пасивність”); 2) контамінації ФО зі спільним формальним компонентом: *I kankana! Tors do przodu! I równo! Szybciej! Co się tak ruszasz jak mucha w miodzie!*, пор. *ruszać się jak mucha w miodzie* = *poruszać się jak mucha w smole* „робити щось дуже повільно, ліниво, в’яло, сонно” + *ciągnąć do kogoś, czegoś jak mucha do miodu* „відчувати непереборне бажання бути з кимось або десь, заволодіти чимось, взяти участь у чомусь, піддаватися спокусливому впливові когось або чогось” (базові ФО містять однаковий компонент *mucha* „муха”); 3) контамінації ФО зі спільним семантичним і формальним компонентами: *Pracują tam wypróbowani działacze narodowo-radykalni, prawicowi, mówiło się, że faszyzujący nawet... I co? Księża i ludzie kościelni, chociaż też prawicowi, traktują ich jak morowe powietrze, z daleka ich obchodzą jak wszy, jak pluskwy!*”, пор. *traktować kogoś jak morowe powietrze* = *traktować kogoś jak powietrze* „не звертати на когось уваги, уникати когось” + *unikać kogoś, czegoś jak morowego powietrza* „уникати когось, чогось дуже ретельно” (базові ФО мають спільний іменний компонент *powietrze* „повітря” та однакову сему – „уникання когось (чогось)”); 4) контамінації ФО без спільних семантичних і формальних компонентів: *Emerytowany, długoletni pracownik. Po długiej i ciężkiej chorobie. Niech mu ziemia w gardle kością...*, пор. *niech komuś ziemia w gardle kością* = *niech komuś ziemia lekka będzie* „вислів, який уживають щодо померлої особи на поховальних церемоніях і заходах, пов’язаних із похоронами” + *coś staje komuś kością w gardle* а) „щось комусь дуже заважає, дошкуляє”, б) „щось комусь псує апетит”.

Фразеологічна деривація є одним із механізмів виникнення фразеологічної інновації на базі традиційного фразеологізму шляхом такої модифікації його структури, внаслідок якої відбувається перебудова образної основи ФО (ситуації-прототипа), зміна архисеми, а відповідно – і сигніфікативного значення фразеологізму. Групу інновацій цього типу здебільшого представляють семантичні фразеологічні деривати – ФО з перебудованим значенням і збереженою категоріальною віднесеністю, що зазнали перетворень на основі одного з типів дериваційного зв’язку, а саме:

1) каузативізації, що полягає у введенні в образну основу дієслівного ФО на позначення стану чи самовільного процесу додаткової дійової особи (актанта), яка ініціює або змінює цей стан / процес: – *Nie o to mi chodzi. Nawet mnie nie zapytałeś, czy się zgadzam na twoją działalność polityczną. Na początku jest fajnie, ale prędzej czy później i tak się kończy w więzieniu. Jeszcze nas pociągniesz za sobą na dno...*, пор. норм. *pójść na dno* „зазнати невдачі, особливо у фінансовій сфері; збанкрутувати” та *pociągnąć kogoś na dno* „спричинити, спровокувати чийось невдачу, суспільну деградацію”;

2) декаузативізації, що полягає в усуненні з образної основи ФО дійової особи, яка спричиняє певний стан або процес: *Powoli przestają cię rozumieć, wiesz? Dopóki leca ci kłody pod nogi, czujesz się jak ryba w wodzie. A kiedy już zaczyna ci się coś klarować, dawaj, nogi za pas i w krzaki!*, пор. норм. *rzucić komuś kłody pod nogi* „вдаватися до будь-

яких засобів, аби завадити комусь реалізувати його плани” та *kłody leżą komuś pod nogi* „комусь ніяк не вдається реалізувати плани через постійні перешкоди”;

3) конверсії, яка передбачає зміну суб’єкта виконання дії, що лежить в образній основі нормативної ФО, на об’єкт виконання цієї самої дії в образній основі інноваційного фразеологічного деривата: – *Mogę cię polecić Wolakowi tylko na pojedynek... Zależy ci w końcu czy nie? Zwlecze ciuchy z tyłka, bo kota w worku nie będę mu wciskał! Skąd tam wiedzieć, coś ty za jedna?*, пор. норм. *kupić kota w worku* „купити товар, попередньо не оглянувши, не перевірявши” та *wciskać kota w worku* „продавати, „спихати” товар без попереднього огляду”;

4) фіналізації, що передбачає трансформацію ФО на позначення дії, стану, ознаки в ФО на позначення припинення цієї дії, стану або ознаки: *Dlatego chętnie by dziś opowiedział chłopakom o kłopotach z Tąnową. Zrzuciłby z wątroby parę kilo trosk, i może razem wymyśliliby jakieś zadowalające Pikusia wyjście*, пор. норм. *ktoś ma coś na wątrobie* „хтось має якісь приховані переживання, турботи” та *zrzucić coś z wątroby* „позбутися прихованих переживань, турбот”;

5) неосемантизації, що поєднує дві ФО, синтаксичні структури яких – однакові, а деякі члени компонентного складу – антонімічні: *Porównała prostokąty fotografii z legitymacji studenckiej i dowodu osobistego. Różne osoby. Niepodobne do siebie jak dwie krople wody*, пор. норм. *podobni (podobne) do siebie jak dwie krople wody* „дуже схожі один на одного” та *niepodobne do siebie jak dwie krople wody* „зовсім не схожі один на одного”.

Фразеологічною перифразою вважаємо фразеологізм, компоненти (чи їхні семантично споріднені замітники) якого введені в контекст нетипово: дистанційно, перефразовано, описово, без зміщення смислових акцентів (коли черговість та ієрархія елементів образної картини ФО – традиційні) або зі зміщенням (коли логічний наголос переходить із однієї семи денотативного значення на іншу). Фразеологічна перифраза – приклад мовної гри, що пов’язана з бажанням активізувати увагу читача, залучити його до процесу декодування контекстного натяку на ФО: *Nie ma to jak odpowiednie oświetlenie, pomyślał Wiesiek i już miał zacząć się targować, kiedy poczuł jak mu płoną uszy. Jeszcze chwila i ogień zajmie resztki baków. Potem ogarnie policzki i dopiero wstyd*, пор. *spalić się ze wstydu* „відчути великий сором”. Синтаксична структура традиційної ФО в контексті не збережена, компонентний склад представлений частково: вжито один із структурних елементів ФО – іменний компонент *wstyd* „сором”; дієслівного компонента *spalić się* „згоріти” немає, натомість фразеологічний образ, закладений у ньому, детально описаний у контексті з використанням слів, пов’язаних із цим компонентом одним семантичним полем: *ogień* „вогонь”, *płoną* „палають” тощо. Традиційне значення ФО не зазнало змін, конотативні експресивні семи – посилились, частково актуалізовано пряме значення словосполучення-прототипа.

У третьому розділі „Інновації без зміни структури фразеологізму в текстах сучасної польської прози” досліджено типи, функції і прагматичний потенціал перетворень ФО, у яких порушення фразеологічної норми відбувається на рівні його словесного оточення – мінімального або максимального фразеологічного контексту. Виділено прийоми розширення меж традиційної лексико-семантичної сполучуваності фразеологізму, подвійної актуалізації і розгорнутої метафори.

Дестабілізація мінімального контексту ФО виявляється в **розширенні традиційної лексико-семантичної сполучуваності фразеологізму** і збільшенні спектра усталеної денотативної співвіднесеності ФО, що зафіксована у джерелах кодифікації. Зміни в безпосередньому суб'єктному або об'єктному оточенні стійких словосполучень розглянуто в межах двох груп:

1) інноваційні схеми сполучуваності ФО, які традиційно вживають з іменниками на позначення особи. Зафіксовано заміни: а) назви особи на назву спільноти (установи, закладу, міста, держави тощо): *Jak tak dalej będziemy wyręczać we wszystkim nasz rząd, to już w ogóle **palcem nie ruszy***, пор. *kto + **palcem nie ruszył*** „Говоримо, що хтось не ruszył **palcem**, якщо не зробив нічого в якійсь справі, не зацікавився чимось, не допоміг комусь”; б) назви особи на назву неістоти (субстанції, абстрактного поняття тощо): – *Woda **zrobiła ci wodę z mózgu** – mruzczała pod nosem Kaczewska, wycierając mokrą szmatą sznurek, z którego zdejmował swoje lachy Kanada*, пор. *kto + **robi komuś wodę z mózgu*** „Говоримо, що хтось **robi komuś wodę z mózgu**, якщо свідомо обманює його, викривляючи справжню картину реальності”; *To jest cień prawdziwy, a ludzie jakby powariowali, lecz jest to **wariactwo z krwi i kości**, tak zwane: wypisz, wymaluj*, пор. *kto + **z krwi i kości*** „Говоримо: солдат, політик, жінка і т. ін. **z krwi i kości** про солдата, політика, жінку і т. ін., які відповідають нашому уявленню про солдатів, політиків, жінок і т. ін., мають усі риси й ознаки, типові для них”;

2) інноваційні схеми сполучуваності ФО, які традиційно вживають із неособовими іменниками. Зафіксовано заміни назви неособи на назву особи: *Jak znaleźć **faceta**, na którym **warto polamać zęby***, пор. *polamać sobie zęby + **na czymś*** „Говоримо, що хтось **polamał (sobie) zęby na czymś**, якщо йому трапилася якась важка **sprawa** і він не зумів із нею впоратися”.

В основі найпоширенішого способу розширення лексико-семантичної сполучуваності ФО із заміною назви особи на назву спільноти (установи, закладу, міста, держави тощо) в мінімальному контексті фразеологізму лежить явище метонімії, що сприяє лаконізації висловлювання. Своєю чергою, заміна назви особи на назву неістоти в безпосередньому контекстному оточенні ФО є наслідком процесу антропоморфізації, що відображає закономірний спосіб бачення людиною навколишнього світу, описуючи який вона використовує близькі і зрозумілі їй категорії.

Подвійна актуалізація відбувається в результаті свідомої інкорпорації в мінімальний або максимальний контекст ФО слів, які вступають у семантичний зв'язок з компонентами фразеологізму в їхньому прямому значенні. Прийом подвійної актуалізації – популярний засіб вираження гумору, іронії, сарказму в сучасному художньому тексті. Актуалізаторами семантичної двоплановості є вжиті за межами ФО компоненти фразеологізму в їхньому прямому значенні, а також спільнокореневі, синонімічні, тематично пов'язані з компонентами ФО слова або інший фразеологізм. Актуалізатори займають преконтекстну або постконтекстну позицію щодо ФО. Виділено:

1) одночасну подвійну актуалізацію, коли актуалізатори обох планів фразеологічної семантики розміщені в преконтексті ФО і реалізація метафоричного та буквального значень словосполучення відбувається синхронно: – *Przysiadłem na chwilę z taką jedną, powiedzmy że koleżanką. Gorąc jak fiks, to zamówiłem dwa naparstki mineralnej bez gazu. I*

wiesz stary, ile nam policzyli? Równo dwie dychy. Byłaby to cała butla porządneho wina. Wypiłoby się w spokoju na Wisłą i git, a tak? Najdroższe **lanie wody**, stary, пор. *lać wodę* „говорити, писати надто багато, розлого, не на тему”. Актуалізатором фразеологічного плану словосполучення *lanie wody* є сегмент контексту, в якому йдеться про те, що герой зайшов із подругою до бару, очевидно, щоб потеревенити. Своєю чергою, контекст, у якому він висловлює своє обурення високою ціною на дві невеликі порції негазованої води, повертає словосполученню його буквальне розуміння – “лиття води”;

2) неодночасну подвійну актуалізацію, при якій преко́нтекст ФО реалізує її метафо-ричний смисл, а постко́нтекст – буквальний: *Przecież moich rodziców ani na moment nie można spuścić z oka. Zaraz wpakują się w jakieś romanse, afery kryminalne albo nekrobiznes. Co prawda babcia obiecała, że będzie mieć wszystko na oku, ale wiadomo, że jak znowu jej się odklei sztuczna rzęsa, to będzie miała wypaczony obraz rzeczywistości*, пор. *mieć kogoś, coś na oku* „пильнувати, стерегти когось, щось, бути обережним, обачним щодо когось, чогось”. Преко́нтекст актуалізує метафоричне значення словосполучення *mieć coś na oku*: воно гармонійно вписується в іронічну розповідь про батьків, які постійно вплутуються в неприємності, і бабусю, яка обіцяла за ними наглядати. Відродження буквального сенсу словосполучення („мати щось на оці”) спричинено шляхом обігрування прямого значення компонента *oko* „око” за допомогою тематично спорідненого елемента постко́нтексту *sztuczna rzęsa* „штучна вія”.

Розгорнутою метафорою називаємо фразеологічну інновацію, утворену внаслідок уживання за межами фразеологізму його компонентів або слів, що тематично споріднені з його компонентами, у значенні, детермінованому семантикою ФО. Інновації цього типу спричиняють додаткову метафоризацію контексту, дають змогу доповнити, уточнити або відкоригувати інформацію про денотат, закріплений за елементом фразеологічного образу, привернути увагу читача нетиповим способом висловлювання думки. Залежно від характеру змін, які відбуваються в межах фразеологічного образу при його розгортанні, виділено три типи розгорнутої метафори:

1) континуація образної ситуації ФО: *Tak czy siak, przyszło mi wyrwać moje dotychczasowe życie z korzeniami i ostrożnie przesadzić w nowe miejsce. Mam tylko nadzieję, że w czasie przeszczepu pień mi nie obumrze i nie padnę złamany próchnicą*. У постко́нтексті ФО *wyrwać coś z korzeniami* „усунути щось остаточно, знищити повністю, дощенту” натрапляємо на слова, об’єднані спільною темою з компонентами ФО, причому їх ужито не в прямому номінативному значенні, а в значенні, мотивованому фразеологічною семантикою. Фразеологічний образ, в основі якого – дія, що полягає у вириванні чогось із корінням (денотативне значення – радикальні зміни, пов’язані із закінченням школи і вступом до вищого навчального закладу), не обмежується традиційною інтерпретацією, а доповнюється додатковою причинно-наслідковою дією „пересадження на нове місце” (денотативне значення – переїзд до іншого міста) та її коментарем про надію на успішне прищеплення, уникнення хвороб і відмирання кореня (денотативне значення – успішна становлення і реалізація у новому місті та в новому статусі);

2) реалізація елемента фразеологічного образу за межами ФО: – *Podobno Fałda zawsze tak szepcze – odezwał się chłopak przed nami. – To jej sposób odsiewania ziarna od*

plew. Przy czym z góry zakłada, że ziarna siedzą tylko w pierwszym rzędzie, пор. *oddzielić ziarno od plew* „відділити добре від поганого, добрих від поганих, відкинути погане”. На одному із занять в університеті одnogрупник головної героїні ділиться з нею своїми думками про викладачку, зокрема, зауваженням про те, що її манера тихо говорити (майже шепотіти) – це своєрідний спосіб відбору найкращих студентів, які – згідно з її логікою – мають пересісти на перші парти, аби краще чути лекцію. У постконтексті фразеологізму *odسياć ziarna od plew* вжито один із його іменних компонентів – *ziarna* „зерно”, метафоричне значення якого – „щось хороше, хтось хороший”, а денотативне – „хороші, достойні студенти”. Смилова структура окремо вжитого компонента детермінована значенням ФО;

3) корекція фразеологічного образу ФО чи його елементів: *Andrzej czuł, że powinien zapytać o szczegóły, ale zupełnie nie wiedział jak. Nigdy nie umiał wchodzić z buciorami w cudze życie. Nawet gdyby wpłynął przez okno niczym łabędź Czajkowskiego w lekkich jak mgła baletkach, i tak byłoby to wkraczanie na cudzy teren*, пор. *wejść, władować się z butami komuś w życie* „неделікатно, безцеремонно втрутитися в чийсь приватні справи, не зважати на чийсь почуття”. Спочатку фразеологізм реалізовано у формі і значенні, що майже збігаються з традиційними (в контексті дещо посилено експресивність ФО через заміну іменного компонента *buty* „черевики” на *bucioru* „грубі, важкі черевики”). Однак згодом відбувається контекстне повернення до елементів фразеологічного образу з використанням конструкцій *wpłynąć przez okno* „вплисти через вікно” та *lekkie jak mgła baletki* „легкі, як туман, балетки”, які на рівні прямого значення взаємодіють із компонентами ФО *wejść* і *bucioru*, і в силу своєї семантичної відмінності від них коригують фразеологічний образ та метафоричний смисл словосполучення, пропонуючи замість традиційних сем „неделікатність”, „безцеремонність” семантичної структури ФО альтернативні семи „делікатність”, „уважність”.

ВИСНОВКИ

У текстах (загальним обсягом 7571 сторінка) 36 сучасних польських прозових творів 10 авторів виявлено 4933 випадки фразеологічного вживання, 902 (19%) з яких – інновації, марковані неконвенційністю, порушеннями лексикографічно кодифікованої фразеологічної норми польської мови. Відхилення фразеологізмів від канону встановлено за двома основними параметрами, що стали критеріями їх типології: перший – відповідність структури вжитої в тексті ФО структурі її прототипа у словнику, другий – відповідність контекстного лексико-семантичного оточення ФО, його здатність реалізувати традиційне метафорично-переосмислене значення фразеологізму і зберігати усталену денотативну співвіднесеність ФО. Невідповідність фразеологічній нормі польської мови за першим параметром у досліджених текстах демонструють приклади: 1) розширення компонентного складу ФО (31%), 2) заміни компонента / компонентів ФО (23%), 3) фразеологічної деривації (7%), 4) фразеологічної перифрази (6%), 5) фразеологічної контамінації (4%), скорочення компонентного складу ФО та граматичні зміни компонентів (6%). У межах ФО, що не відповідають фразеологічній нормі польської мови за другим параметром, застосовано прийоми: 1) подвійної

актуалізації (11%), 2) розгорнутої метафори (5%), 3) розширення меж лексико-семантичної сполучуваності ФО (7%). Співвідношення випадків зміни усталеної структури ФО та випадків несанкціонованої зміни контексту в досліджених текстах становить 77% : 23% відповідно.

Функціонально-прагматична доцільність фразеологічних інновацій виявляється у якісному результаті (семантичних перетвореннях, прагматичних ефектах) авторського втручання у форму і / або контекст фразеологізмів. Інновації із зміненним значенням зазвичай марковані прагматичним потенціалом. Такі одиниці в типології за ступенем семантичного відхилення ФО від фразеологічної норми – ступенем інноваційності – зараховано до фразеологічних інновацій першого або другого ступенів. Група інновацій першого ступеня (78%) – найчисленніша, представлена одиницями з модифікованим семним наповненням при незмінній архисемі в семантичній структурі. Сюди належать: 1) інновації з субститутами-експресивами, поширювачами і субститутами з функцією конкретизації, буквалізації, інтенсифікації; 2) фразеологічні перифрази; 3) більшість фразеологічних контамінітів; 5) усі типи інновацій без зміни структури ФО. Як інновації другого ступеня (7%) потрактовано фразеологічні деривати, виникнення яких пов'язане із перебудовою архисем вихідних ФО. Прагматичний потенціал інновацій першого і другого ступенів виявляється в оптимізації тексту, можливості зацікавити, здивувати, вразити читача, залучити його до декодування трансформованої метафори, свідомої мовної гри. Інноваційні ФО – вербальні засоби вираження гумору, іронії та сатири, яких письменники досягають, зокрема, шляхом поширення компонентного складу ФО елементами-буквалізаторами або шляхом одночасної актуалізації прямого і переносного значень ФО в одному контексті, що створює враження несподіваності, алогічності, шокуючої невідповідності між зіставлюваними явищами. Прагнення сконденсувати висловлювання, показати наближеність мовця до об'єкта розповіді, передати зміст за допомогою зрозумілих кожній людині категорій допомагають утілити прийоми фразеологічної контамінації та розширення спектра денотативної співвіднесеності ФО. Заміна компонента фразеологізму субститутами-експресивом уможлиблює висловлення ставлення автора до героя твору, оцінку його поведінки.

Втручання у структуру або контекст ФО, унаслідок якого постає інновація, значення якої не відрізняється від семантики фразеологізму-інваріанта, або має сумнівну мотивацію, яку важко пояснити, або створює незначний прагматичний ефект. Такі одиниці в типології за ступенем семантичного відхилення ФО від фразеологічної норми – ступенем інноваційності – зараховано до фразеологічних інновацій нульового ступеня (15% від загалу виявлених перетворень ФО). У проаналізованих текстах їх представляють інновації, утворені шляхом: 1) уведення до структури ФО слів-експлікаторів (поширювачів або субститутів), які дублюють семи традиційного фразеологічного значення, або кваліфікаторів ідіоматичності *przysłowiowy, tak zwany, metaforyczny*, які попереджають читача про ідіоматичний характер звороту; перші і другі можуть бути виправдані прагматично – вони полегшують сприйняття і розуміння метафорично переосмисленого сегмента тексту; 2) заміни компонентів ФО субститутами-рефрешерами, які освіжають затерті, банальні фразеологічні образи, актуалізують текст, однак загрожують надмірним розширенням меж фразеологічної

варіантності, або субститутами, які дестабілізують семантичний зв'язок між членами словосполучення-прототипа; 3) необгрунтованої фразеологічної контамінації, в результаті якої постають одиниці, що не поєднують у собі елементів значень вихідних ФО, а співвідносяться зі значенням однієї з них; 4) скорочення компонентного складу або зміни граматичних параметрів компонентів ФО, які не спричиняють втрат у семантиці фразеологізму.

Насиченість текстів фразеологічними інноваціями пов'язана також зі специфікою творчості письменників. Для творів кожного з них характерні високий ступінь заохочення читача до читання „між рядками”, нашарування і переплетення значень, експресивність та емоційне напруження. Найбільшу кількість фразеологічних інновацій виявлено у романах І. Сиви – 28% (21 фразеологічна інновація на 100 сторінок тексту; домінантні типи перетворень: заміна компонента, поширення компонентного складу ФО, фразеологічна деривація). Із доробку Й. Фабіцької почерпнуто 20% інноваційних фразеовживань (14 / 100 с., домінантні типи: заміна компонента, поширення компонентного складу ФО, подвійна актуалізація, розширення лексико-семантичної сполучуваності ФО), Д. Ношинської – 10% (13 / 100 с., домінантні типи – заміна компонента, поширення компонентного складу ФО, фразеологічна деривація), І. Карповича, С. Схути, Д. Стец і Т. Пйонтека – по 7% (12 / 100 с., 9 / 100 с., 8 / 100 с., 8 / 100 с., відповідно, домінантні типи: заміна компонента, поширення компонентного складу ФО, фразеологічна перифраза та подвійна актуалізація у текстах І. Карповича; заміна компонента, поширення компонентного складу ФО, подвійна актуалізація та розширення лексико-семантичної сполучуваності ФО – у текстах С. Схути; заміна компонента, поширення компонентного складу ФО, фразеологічна перифраза у текстах Д. Стец; заміна компонента, поширення компонентного складу ФО, граматичні зміни компонентів ФО, подвійна актуалізація у текстах Т. Пйонтека), Д. Масловської та Д. Одії – по 5% (11 / 100 с. і 9 / 100 с., відповідно, домінантні типи: заміна компонента і поширення компонентного складу ФО), М. Нагача – 4% (6 / 100 с., домінантні типи: заміна компонента, поширення компонентного складу ФО).

Перспективою дослідження фразеологічних інновацій у текстах сучасної польської прози вважаємо: 1) залучення даних Національного корпусу польської мови й Інтернету у процесі верифікації та контролю висновків щодо відповідності / невідповідності ФО фразеологічній нормі польської мови, зроблених на основі даних із лексикографічних джерел, що дасть змогу з'ясувати ступінь поширення інновацій в узусі й оцінити можливість перебування їх на стадії входження в норму; 2) визначення моделей інноваційного фразеотворення, тобто встановлення зв'язку між типами ФО (з огляду на структуру, ступінь семантичної злютованості компонентів тощо) та її здатністю до інноваційного перетворення форми і / або семантики; 3) з'ясування ролі фразеологічних інновацій у формуванні ідіостилів письменників з урахуванням текстотвірних функцій фразеологічних інновацій (таких аспектів, як співвідношення інновацій, уведених до мови персонажа / автора; співвідношення інновацій, ужитих для різних форм опису – пейзажів, портретів, сюжетних подій, ліричних відступів тощо; 4) доповнення джерельної бази праці найсучаснішими творами письменників – тими, що вийшли друком після 2010 р.

Основні положення дисертації викладено в 17 публікаціях:

у фахових наукових виданнях

1. Дільна Ю.М. Фразеологія у творах Ізабелли Сови / Дільна Ю.М. // Вісник Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника. – Івано-Франківськ, 2007. – Вип. XV–XVIII. – С. 595–599.
2. Дільна Ю.М. Фразеологічні інновації та новотвори у молодіжній прозі Ізабелли Сови / Юлія Дільна // Проблеми слов'янознавства. – Львів, 2007. – Вип. 56. – С. 283–290.
3. Дільна Ю.М. Фразеологія як засіб художнього опису людини (на матеріалі творів Ізабелли Сови) / Юлія Дільна // Проблеми слов'янознавства. – Львів, 2007. – Вип. 56. – С. 318.
4. Дільна Ю.М. Концепції фразеологічних інновацій у працях польських та східнослов'янських мовознавців / Юлія Дільна // Вісник Львівського університету. Серія філологічна. – Львів, 2007. – Вип. 40. – Частина II. – С. 127–134.
5. Дільна Ю.М. Польські та східнослов'янські мовознавці про явище семантичної трансформації фразеологізмів / Юлія Дільна // Проблеми слов'янознавства. – Львів, 2008. – Вип. 57. – С. 269–276.
6. Дільна Ю.М. Фразеологічні модифікації з додаванням компонентів – функції в польській молодіжній прозі / Юлія Дільна // Проблеми слов'янознавства. – Львів, 2009. – Вип. 58. – С. 176–183.
7. Дільна Ю.М. Трансформація фразеологізмів як засіб створення сатирично-гумористичного ефекту у творах Йоанни Фабіцької / Дільна Ю.М. // Компаративні дослідження слов'янських мов і літератур: пам'яті ак. Л. Булаховського : зб. наук. пр. – К., 2009. – Вип. 10. – С. 47–54.
8. Дільна Ю.М. Типи та функції семантичної трансформації фразеологізмів у сучасній польській прозі / Дільна Ю.М. // Уч. зап. Таврического нац. ун-та ім. В.И. Вернадского : Научный журнал. Серія “Филология. Социальные коммуникации”. – Сімферополь. – Т. 22 (61), № 4 (1). – С.148–153.
9. Стефанишин (Дільна) Ю.М. Фразеологічні модифікації у прозі Томаша Пйонтека / Юлія Стефанишин (Дільна) // Проблеми слов'янознавства. – Львів, 2012. – Вип. 61. – С. 166–176.

в інших наукових виданнях

10. Dilna J. Funkcjonowanie innowacji frazeologicznych w utworze literackim (na materiale utworów Izabeli Sowy) / Julia Dilna // Literatura, kultura i język polski w kontekstach i kontaktach światowych. III Kongres Polonistyki Zagranicznej / pod red. M. Czermińskiej, K. Meller, P. Flicińskiego. – Poznań, 2007. – S. 761–767.
11. Dilna J. Frazeologizmy w polskiej prozie młodzieżowej. Problemy z recepcją odbiorcy ukraińskiego uczącego się polszczyzny / Julia Dilna // W poszukiwaniu nowych rozwiązań. Dydaktyka języka polskiego jako obcego u progu XXI wieku / pod. red. W. Miodunki, A. Seretny. – Kraków, 2008. – S. 143–149.
12. Dilna J. Frazeologia a kreowanie językowego obrazu świata we współczesnej polskiej prozie młodzieżowej / Julia Dilna // Polonistyka bez granic. IV Kongres Polonistyki Zagranicznej. – Kraków, 2008. – S. 100.

13. Dilna J. Frazeologia polskich młodzieżowych tekstów literackich w nauczaniu Ukraińców / Julia Dilna // *Kształcenie Polonistyczne Cudzoziemców*. T. 17. Teksty i podteksty w nauczaniu języka polskiego jako obcego – 2 / pod red. G. Zarzyckiej, G. Rudzińskiego. – Łódź, 2010. – S. 439–445.

14. Dilna J. Frazeologia a kreowanie językowego obrazu świata we współczesnej polskiej prozie młodzieżowej / Julia Dilna // *Polonistyka bez granic*. IV Kongres Polonistyki Zagranicznej / pod red. R. Nycza, W. Miodunki, T. Kunza. – Kraków, 2010. – T. 2. – S. 409–415.

15. Dilna J. Współczesny tekst literacki jako źródło polskiej frazeologii potocznej na zajęciach z języka polskiego jako obcego / Julia Dilna // *Kształcenie Polonistyczne Cudzoziemców*. T. 18. Teksty i podteksty w nauczaniu języka polskiego jako obcego – 3 / pod red. B. Grochali, M. Wojenki-Karasek. – Łódź, 2011. – S. 129–134.

16. Dilna J. Po nitce do szczęścia... Polskość a wielokulturowość, inwencja a konwencja we frazeologii polskich nagłówków prasowych (aspekt glottodydaktyczny) / Julia Dilna // *Tożsamość na styku kultur* / pod red. I. Masojć, H. Sokołowskiej. – Vilnius, 2011. – S. 495–506.

17. Dilna J. Inwencja a konwencja we frazeologii odmiany artystycznej współczesnej polszczyzny / Julia Dilna // *Rozprawy Komisji Językowej* / pod red. S. Gali. – Łódź, 2013. – T. LIX. – S. 33–43.

АНОТАЦІЯ

Стефанишин Ю.М. Фразеологічні інновації в сучасній польській прозі. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук за спеціальністю 10.02.03 – слов'янські мови. Львівський національний університет імені Івана Франка, Львів, 2016.

Дисертацію присвячено комплексному дослідженню фразеологічних перетворень – інновацій – у текстах сучасної польської прози. Аналіз здійснено на матеріалі текстів 36 творів (що вперше вийшли друком у період з 2000 по 2010 р.) 10 сучасних польських письменників.

Фразеологічні інновації розглянуто у двох площинах: структурно-семантичній і функціонально-прагматичній. Окреслено поширені прийоми перетворення форми та / або контексту фразеологізмів, серед яких – поширення компонентного складу, заміна одного або кількох компонентів, фразеологічна деривація, фразеологічна контамінація, фразеологічна перифраза, подвійна актуалізація, фразеологічна метафора і розширення лексико-семантичної сполучуваності; детально описано різні способи застосування цих прийомів. З'ясовано ступінь впливу інноваційного перетворення на значення фразеологічної одиниці з урахуванням його трьох аспектів – сигніфікативного, денотативного і конотативного. Визначено функції і прагматичний потенціал фразеологічних інновацій у художньому тексті. Установлено частотність інноваційного фразеологічного життя та виявлено домінуючі типи фразеологічних інновацій у текстах кожного письменника.

Ключові слова: фразеологічна одиниця, фразеологічна норма, фразеологічна інновація, фразеологічне значення, художній текст, контекст, прагматичний ефект.

АННОТАЦІЯ

Стефаньшин Ю.М. Фразеологические инновации в современной польской прозе. – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук по специальности 10.02.03 – славянские языки. – Львовский национальный университет имени Ивана Франко, Львов, 2016.

Диссертация посвящена комплексному исследованию фразеологических преобразований – инноваций – в современной польской прозе. Анализ осуществлен на материале текстов 36 произведений (изданных в период с 2000 по 2010 год) 10 современных польских писателей. Материал исследования – более 900 фразеологических инноваций из указанных источников.

Признаками нормативности фразеологизмов считается их фиксация в источниках кодификации фразеологической нормы современного польского языка. Фразеологические инновации рассмотрены в двух аспектах: структурно-семантическом и функционально-прагматическом. Обосновывается целесообразность применения в работе термина „фразеологическая инновация”, под которым подразумеваются как осознанные, целенаправленные, прагматически оправданные авторские изменения традиционной структуры и значения ФЕ, так и преобразования, которые, возможно, возникают неосознанно, спонтанно, без определенной цели автора высказывания и, соответственно, прагматических свойств.

Исследованы распространенные приемы преобразования традиционной структуры и / или контекста ФЕ. Среди инноваций с изменением формы ФЕ рассмотрены примеры расширения компонентного состава, субституции компонента, контаминации, фразеологической деривации, фразеологической перифразы. Установлено, что большую часть (54%) фразеологических инноваций составляют ФЕ с расширенным составом и фразеологизмы с замененными компонентами. Среди расширителей формы ФЕ выделены следующие функциональные разновидности: конкретизаторы, интенсификаторы, буквализаторы, экспликатеры и квалификаторы идиоматичности. Среди субститутов рассмотрены конкретизаторы, интенсификаторы, буквализаторы, экспликатеры, экспрессивы и рефрешеры. В пределах инноваций с изменением контекста ФЕ проанализированы такие явления, как двойная актуализация, развернутая метафора и расширение традиционной лексико-семантической сочетаемости.

Описаны характер и степень семантических сдвигов, которые происходят в значении ФЕ (на каждом из его уровней – сигнификативном, денотативном, коннотативном) вследствие преобразования структуры и / или контекста фразеологизма. В зависимости от степени семантического отклонения ФЕ от фразеологической нормы, определены фразеологические инновации нулевого, первого и второго уровня. Установлено, что 15% фразеологических преобразований

составляют инновации нулевого уровня, то есть ФЕ, у которых изменение формы не повлекло за собой трансформации значения (часть из них невозможно мотивировать, а часть может быть оправдана с прагматической точки зрения). Инновации первого уровня – ФЕ с семантическими изменениями денотативного или коннотативного плана – составляют 78% исследуемого материала и во всех случаях маркированы прагматическим потенциалом. Преобразования второго уровня (7%) – наиболее радикальные, так как затрагивают смысловую стержень ФЕ – архисему и влекут за собой семантические сдвиги сигнификативного плана.

Функционально-прагматическая целесообразность фразеологических преобразований сопоставлена с возможностью выявить качественный результат изменения структуры и / или контекста ФЕ – семантические сдвиги, прагматические эффекты. Установлено, какие типы фразеологических инноваций являются доминантными в текстах произведений каждого из авторов.

Ключевые слова: фразеологическая единица, фразеологическая норма, фразеологическая инновация, фразеологическое значение, художественный текст, контекст, прагматический эффект.

ABSTRACT

Stefanyshyn Yu.M. Phraseological Innovations in Modern Polish Prose. – Manuscript copyright.

Thesis for a Candidate's degree of Philology by specialty 10.02.03 – Slavic languages. Ivan Franko National University of Lviv, Lviv, 2016.

The Thesis deals with comprehensive research of phraseological innovations (set phrases with deviations from phraseological norm, set in authoritative lexicographic sources, found in their structure, semantics and / or context) in modern Polish prosaic texts. Analyzed materials consist of 36 works (originally published during the period between 2000 and 2010) by 10 Polish writers.

Phraseological innovations were considered applying two approaches: structural-semantic and functional-pragmatic. The author outlined common patterns of phraseological form and/or context transition, such as increase of component number, replacement of one or several components, phraseological derivation, phraseological contamination, phraseological periphrasis, double actualization, phraseological metaphor, lexical and semantic collocation broadening of set phrases; various ways of realization of these patterns were described in detail. The degree of impact of innovative transition upon the phraseological unit was assessed taking into consideration its three aspects: significative, denotative and connotative. Functions and pragmatic potential of phraseological innovations in the fictional text were defined. Frequency of innovative phrases usage was calculated and prevalent types of phraseological innovations were defined for each writer's texts.

Keywords: phraseological unit, phraseological norm, phraseological innovation, phraseological meaning, phraseological context, fictional text, pragmatic effect.